

HAGYOMÁNY

Békavár

Egy elfelejtett bácskai vár nyomairól

Amikor Zombor és környéke, vagyis Nyugat-Bácska történelmi múltjáról gondolkodunk, egyáltalán nem érthetünk egyet azzal a véleménnyel, hogy a „poros, álmos Bácska” ezen része az idők folyamán semmivel sem tudta magára vonni az emberek figyelmét, cselekvő akaratát. Régészeti ásatások bizonyítják a népvándorlás kori telepkek létét e vidéken. A rómaiak birodalmának keleti határát jelzik az errefelé is húzó-dó sáncok, melyeket az utókor az építőkről nevezett rómainak. A középkori hajdani életére többek között a várromok emlékeztetnek, s a török világából már írásos emlékeink vannak itteni eseményekről, emberekről. Sőt, jóval korábbiakról is.

Zombor mindenkor az egész vidék székhelye volt. A török korban várakokkal körülvett erődítmény, a nahije központja, amelyben az igazhitű törökök és a muzulmánok által gyaumak nevezett keresztények egyaránt tisztelhatték istenüket, amit több XVII. századbeli leírás bizonyít, említve az itteni minaretek és templomok számát. Ilyen többek között a „*Continuatio Diarii aus dem Feld Lager bey Sitzar an der Thonau bis 10. Julii Anno 1687*”. Getruckt den 24. Julii Anno 1687.”, mely diáriumot, naplót a müncheni Staatsbibliothekben, a Turcica 92. (4.) szám alatt őriznek. Illetve Hallart L. A. műve, a „*Feldzüge Max Emanuels gegen die Türken in den J. 1686-87*”. folio. München (1686-87.)”, amely szintén a gazdag bajor könyvtárban található és egyik rajzán Eszék ostromát ábrázolja, melyen a távolban Zombort is látni négy minaretjével és egy egytornyú templommal, s az aláírás: „Sambor citta mercantile possesseda allora da Turchi”. A fent nevezett szerző pedig Miksa bajor választófejedelem írnoka volt.

Jó lenne a törökországi levéltárakban is több lehetőséget kapni a bűvárokodásra, mert biztosan akadna néhány olyan feljegyzés, mely erősebb fényt vetne gazdag múltunk e fejezetére. Például a többször is nagy vehemenciával kutatott s máig is bizonytalan fekvésű Bodrog várának helyére, nagyságára, illetve a közelében elterülő Czoborszentmihály (ma Zombor) nevű városkára. Ennek hiányában a meglevő okmányok és térképek segítenek bennünket e vidék egykorvolt dolgait vizsgálni. És ilyen is akad szép számban.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat okmányai között, a zombori Történelmi Levéltárban, egy a számunkra ismeretlen erődítmény alaprajzára lertünk, amely a Zomborhoz közel fekvő Kolut (Kolluth, Küllöd) határában állott valaha. Érdeklődésünket csigázta a hozzá mellékelte levél, melyben Grosschmid Gábor, a társulat titkára tájékoztatót ad az egykori vármaradványról:

Bács Bodrogh Vármegye történeti társulata tekintetes elnökségének Scherer János társulati gyűjtemény örökem jelentést tett, hogy Kolluth községének Dunai rétföldje tökéletesen kiszáradván, egy erődítés maradványai jöttek napfényre, melyek valószínűen római eredetűek. Jelen az egész egy domb alaku körülvéve 2-3 ölnyi széles árokkal, a belső hossza a magaslatnak 90 méter, szélessége pedig mintegy 30 méter, a mit a mellékelte vázlatból láthatni.

Hogy biztosan tudni, és meghatározni lehessen, hogy mikor, és kik által keletkezett ezen erődítés, szükséges volna ásás általi vizsgálat, melyet ha a rét száraz, és a maradványok a községhez közel vannak, könnyen lehetne eszközölni.

Mit is ezennel az eredeti jelentés és vázlat kíséretében van szerencsém kellő intézkedés végett bemutatni.

Grosschmid Gábor, társulati titkár Zomborban, 1887 évi November 20

(Történelmi Levéltár Zombor, Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat fondja, 17/122. sz. okmány)

A titkár által ajánlott ásítás nem történt meg, de az egykori feljegyzések segítenek ennünket eligazodni abban, hogy mikor és kik által keletkezett a vár. Ilyen esetben a nem történész inkább etnológus és nyelvész kutató mi másat tehet, megnézi Pesty Frigyes gyűjteményét a múlt század közepének földrajzi neveiről. Tesszük ezt annál is inkább, hiszen Pesty a zombori székhelyű Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat tiszteletbeli tagja.

Pesty szerint Kolluth határában ismert az *Altas Schlosz* terület:

„Altas Schlosz név alatt a falu délnyugati részén valami nagy épület romjai – jobban mondva romjainak nyomai – léteznek. Belső kerülete 90 ölet tesz, ketős sánca van. A belső 8, a külső 5 öl szélességű. Tavaszonként vízzel telnek meg. Eredetéről semmi tudomás. A nép rablóvárnak szeretné tartani. Vélik, hogy a mai templom is török rom fölé építetett 1752-ben.”

Pesty ezeket az adatokat Schwerer Lajos hiteles jegyzőtől kapta 1864-ben.

Az Altas Schlosz – Régi vár megjelölés a múlt század közepén is legalább kétszáz-háromszáz évet jelentett az időben visszafelé. Hogy ennél többet-e, azt a Borovszky Samu által szerkesztett vármegyei monográfiák sorozat Bács-Bodrog vármegyét bemutató kötetében igyekeztünk meglesni:

„Küllőd tágas határában a falutól éjszakra, ahol a Duna kiöntései rétséget alkotnak, van a hajdani Békavár község helye. Az 1768. évi kamarai térképen is szerepel még, sőt újabban romjaira is ráakadtak. A castrum Bekawar romjairól Csánki is megemlékezik. Okleveles nyomok szerint a küllödi várral azonos, melyet 1482-ben Gesztí Mihály uralt, a várnagya pedeig Kís Mihály volt. A hagyomány szerint ez a vár a dunántúli Kisköszeg hegyivárral lánczczal volt összekötve, hogy a Dunán megállítsák a hajókat.”

A Borovszky által megnevezett Békavárról egyébként másutt nyomát sem leljük a község fogalmának.

Szép lejegyzését találjuk itt egy eredetmondának – ma igen kutatott műfaja a folklórnak –, bár nemcsak Borovszkynál, hanem Iványinál is olvashatjuk. De időzzünk csak még az elsőnél, aki máshol a következőket jegyzi: *„Küllőd 1526. előtti plébániáját Herczeg Rafael érsek említi 1453. évi levelében. A plébánia területén 1526-ig Szent Ferenc rendű kolostor volt, amely a küllödi békavárban állott”* A vár jelentősége már jócskán növekedett a kutató szemében, hiszen ahol templom is állt, ferences kolostor is volt, ott pezsgő élet folyhatott, legalább több száz hívővel, bizonyos úrbéri rendezettséggel, gazdálkodással, társadalmi élettel.

Borovszky mellett elapadhatatlan forrása a bácskai helytörténeti kutatásoknak Iványi István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, amelynek III., 1906-ban Szabadkán közreadott kötetében először is a Kollut címszónál igyekeztünk Békavár nyomára bukkani. Sikerült is néhány fontos adatot találnunk. Iványi többek között megjegyzi: Verancsics szerint 1526-ban Tomori Pál és Török Bálint a Dunán Kellodnál kelt át, hogy csatlakozzanak a királyi sereghez. Arról is ír, hogy az 1768. évi kamarai térkép „Kolluthoz közel, éjszaknyugatra mocsáros helyen Békavárt...tünteti fel” s forrásai szerint e várban volt a ferencrendiek kolostora is, mely 1526-ban elpusztult.

A templom kolostorral bővül, ami ismét csak több szerzetes otlétét föltételezi. S a adat, hogy Tomori és Török Bálint itt kelt át a Dunán Mohácsra igyekezve, valóban jelzi, hogy Békavár környékén volt a dunai átkelőhely, alátámasztva az előbbi mondi lehetőségét, miszerint itt megállíthatók voltak a folyón közlekedő uszályok : kiskőszegi (ma Batina) vár katonáinak segítségével.

A zombori Történelmi Levéltár térképeit vizsgálva elmondhatjuk, hogy őrzünk ot egy 1870-ben készültet, mely Kolut községet és határát ábrázolja, s ezen az *Uradalm legelő* határrezsben a *Schlossriegel* (Várzár) és az *Alter Schloss* (Régi vár) toponímia : Duna egyik szigetének közelében található. Természetesen ez későbbi térkép, min amelyet Borovszky idéz, azonban a helynevek továbbbélését hitelesen bizonyítja.

De a már említett Grosschmid Gábor, a Történelmi Társulat lelkes titkára sem ma radt tétlen Schwerer János jelentése után. Amikor a társulat 1887. évi Évkönyvével III. kötetében közreadja Kolluth monográfiáját, a következőket írja erre vonatkozóan:

„Hogy a régi Kuludhon nagyobbszerű építkezés is lett volna, most nem bizonyít hatná egyéb, mint a határban található egy kisebb terület, melyet most is alte Schlossplatz vagy Schlossriegelnek neveznek, mely a jelen közlegelőnek használt rét ség egyik magaslatán fekszik, de felszínén minden látható romok nélkül.

A többi magaslatok egyikén Schwerer János állítása szerint jelen is láthatók sánca lakú mélyedések helyei, sőt némi kőalapok nyomai is, melyek nagyobb építkezésekr mutathatnának, de most azt komolyabb kutatás nélkül meghatározni nem lehet voltak-e azok középkori építmények, vagy ép régibb római castrummaradványai. M annál valószínűbb, mert tudjuk, hogy a mostani Batina, egykor római gyarmat illetőleg nagyobbszerű castrum volt. A kolluthi sánctalakú mélyedésekhez hasonló találtak a Bezdán és Kolluth közti határban is.” Míg 1887-ben Grosschmid csak a Schwerer tag által küldött jelentésről szól, addig az 1890. évi munkálatokról szóló titkári jelentésében leírja látogatását is ezen a fölöttébb érdekes helyen, melye ugyancsak a társulat 1891. Évkönyvében találhatunk:

„A társulat régészeti működése nem hanyagoltatott el. Különösen kiemelem a kolluthi leleteket. Ugyanis Rauschenberger Adolf, jelenleg prigl.-szent-iváni jegyző szíves volt Kolluthon lekott atyjának útmutatása folytán ajánlatot tenni, társaságá ban az általa kijelölendő helyeket vizsgálat alá venni...tovább menve a Duna felé a most száraz rétségre, az ugynevezett Schlossriegel dűlőre értünk, hol a lapályos rét ségben távolról már megpillantottunk a mintegy 6 méternyi kimagasló, a Duna felő mintegy 3 méternyi magas, Kolluth felé is elágazó töltéssel védett, most fűvel és fűzse benőtt domb alakot, mely árokkal van körülvéve, ezen magas partu sánchez hason lo árok most is tele van vízzel és náddal úgy, hogy az nehezen közelíthető meg. Ezer rommal telt dombot Schwerer János úr már pár évvel ezelőtt lerajzolta. Az egész domb nagy téglá és kő töredékből álló halmaz, melynek közepe mélyedést mutat. Az egésznek alakja tojásdad, belhossza mintegy 90, szélessége 50 méter. Az egész körül van kerítve 3 méter mély és ugyan olyan széles sánccal, illetőleg vízárokkal, melynek egy ágazata a Duna felé vezet, és valószínűen a Dunából vezette a vizet a sánca rokba; ezen csatornaszerű sánccok kettős szolgálattal tehettek, egyrészt a vizet vezették az árokba, másrészt védelemül is szolgálhattak, főleg a támadó ellenséges lovasság ellen. Maga a romhalmaz jelenleg menedékkül szolgál a vadállatoknak, különösen a rókák össze-vissza fúrták lyukakkal. A kikaparttéglá, mész és kő darabok szerte szé hevernek a lyíkok körül, ezekből több példányt magunkkal vittünk. Mindannyi töre déket ismét Pártos bírálata alá bocsájtottuk, aki a téglá, de különösen a kővé vál mészdarabokat, noha azokon mi jel sem mutatkozott, határozottan római eredetű eknek állította, és pedig a téglákat kemény tömörségük miatt, milyeneket csak a ró mai légiók égettek, a kövesedett mészdarabokat pedig azért, mert a rómaiak cement nek oltatlan mészport használtak, mely későbbben kővé keményedett, egyike ezen da

aboknak csiszoltnak látszik lenni, sőt némi színek is mutatkoznak felületén, ezen larab valószínűen fal vagy padlótöredék. A kődarabok baranyai mészköveknek látszanak."

Pártos (Puntzmann) Gyula hírneves építésze a kornak. Bácskai szintén, apatini zületésű, és közeli munkatársa Lechner Ödönnek, a magyar szecessziós építészet agynevű mesterének, később a világhírű Ybl Miklósnak; Zomborban a vármegyeház átsó traktusának tervezője, valamint a szerémségi Sremski Karlovci városka jóhírű és zép épületű gimnáziumának építője. Természetesen pártoló tagja anyamegyéje tör- énelmi társulatának, bár akkor már budapesti lakos. A tőle kapott értesítések igen- sak hitelesnek vélhetőek. A baranyai mészkövekre való hivatkozás pedig a legkéz- zelfoghatóbb, hiszen a Bácskában sehol sem találni követ, míg a koluti várral szem- en a Duna jobb partján azonnal hegygel találkozunk, ahonnan követ szállíthattak a kékavári építkezéshez. Főleg, ha a kisköszegi és a koluti várat egyazon római légió ratonái építették, illetve tartották fennhatóságuk alatt.

A szabadkai főgimnázium nyugalmazott tanárának, Iványi Istvánnak a Békavárral tapcsolat feljegyzései sem kerülték el figyelmünket. Iványi Helynévtárának III. ötetében (Szabadka, 1906) így ír erről az érdekes vármaradványról:

„Békavár – ez egy csárdának és helynek neve a Kollut-i határban, a falutól éj- zaknyugatra a Duna kiöntései által képezett rétségben. E helyet az 1768. évi kama- rai térkép is pontosan megjelöli, újabban is az 1887. évi forró nyár folyamán a víz kiszáradván, régi romok tűntek fel, amelyeket azonban még nem vizsgált meg senki. Ezen romok régi, 1482-ben említett kolluti várnak maradványai, mely 1483-ban Bé- kávárnak is nevezetett. Az 1800-as évek elején készült Quits-féle térkép is feltünteteti e várromokat Békavár néven. Az 1800. évi katonai térkép Altschloss jelzi e helyet, és a lakosság is Alter Schlossplatz-nak vagy Schlossriegel-nek nevezi az ottani dűlőt. Az itt volt régi kolluti várról pedig 1870-ben családi tradíció alapján egy öreg béregi lakos azt mesélte, hogy ezen vár hajdanában láncsalal volt összekötve a dunántúli Kiskö- szeg vagy Batina hegyvárral, hogy a hajókat a Dunán megállítsák.”

Ez az 1906-ban megjelent jelentés foglalkozik a századelőn utoljára környékünk me nevezetességével.

Mi lett belőle? Mit tudnak a mai kolutiak, bácskaiak az egykori Békavárról, amely nagy római kori erődítmény vagy középkori vár, templom, kolostor lehetett? Ezt a mi torunk embere, Zombor környékének krónikása, Milenko Beljanski kutatta fel és idta közre 1976-ban Zomborban megjelent *Kolut i Kolučani* című falumonográfiájá- ban. A már említett forrásokra hivatkozik ő is. Újabb adat az, hogy 1779-ben Dunai Gradócnak neveztek, s egy időben Béreghez (ma Bački Breg) tartozott. *„A béregiek ezt a helyet kétféleképpen hívják: Gracnak és Gradacnak. Itt még 1936-ben is, a ha- ár kataszteri rendezése közben is találtak épületanyagokat. A jugoszláv hadsereg katonái 1940-ben Gradacon nagy bunkert építettek. Ez 1941-ben elpusztult, de be- on alapzata ma is megmaradt”* – írja Beljanski, aki 1975 őszén járt Békavárban.

Mára már nem egészen világos, hogy miért is építhettek erre az alacsony fekvésű helyre várat, de, mint Beljanski írja, ha az ember a vár helyén áll, igen jó kilátása nyílik a Duna felé. Mindez, természetesen még jobb lehetett a várfalakról. A túlsó parton álló kisköszegi erődítmény és a hegy pedig segítenek tájékozódni a vízi köz- ekedés ellenőrzésének lehetőségében ezen a ponton.

Végül pedig a Jugoszláv Enciklopédia V. kötetében (Zagreb, 1962) olvashatjuk aövetkezőket:

„Kolut, falu a Bácskában. Kolut a maga kiváló és jól védett fekvése miatt a XVI. század végén a Bácska legnagyobb települése volt. 1590-ben 81 család lakta. Akkor

Koluton keresztül vezetett a fő útvonal Baranya felé, s közvetlen közelében vár állott, mely a Baracscai Dunán való átkelést ellenőrizte és védelmezte."

Írásunk végén elmondhatjuk, hogy a Békavárról jelenleg Zomborban fellelhető összes forrásról szóltunk. Célunk pedig vidékünk, Nyugat-Bácska egyik nevezetességére felhívni a figyelmet, melynek jelentősége valószínűleg sokkal nagyobb, mint amennyit róla tudunk. Lehetett a Békavár akár római kori, akár középkori, fontos állomása vidékünk történelmének. S tegyük hozzá, hogy az említett helyen S. Hinić koluti lakos még csiszolt kőbaltát is talált, amely pedig arról tanúskodik, hogy Békavár környékén sokkal korábban is éltek emberek. Mindez pedig valóban nem kevés adat ahhoz, hogy számba vegyük bácskai múltunk értékelése közben.

Silling István

Jókai és Mikszáth Illyefalván

Illyefalva mind ismertebb, gyakran beszéd tárgyát jelentő helységnév Erdélyben, nemcsak történeti múltjáért, hanem jelenéért is, itt épült fel a korszerű igényeknek is megfelelő keresztyén ifjúsági központ. Gazdag történeti múltjából kiemelkedik *Jókai Mór* és *Mikszáth Kálmán* képviselővé választása.

Háromszék délnyugati felében, az Olt jobb partján elterülő Illyefalva, a régi időkben két részből állott: a faluból és városból. Mint taxális mezővárossal az okmányokban 1595-ben találkozunk, Báthori Kristóf 1578-ban három országos vásárt és egy hétfői hetivásárt engedélyezett. A kútfőkben említett *Villa Sancti Eliae* vagy *Ilia villa* az 1567-es összeírás hatvanhét kapuval említi. Az oppidum tizenkét személyből álló magistratussal és az országggyűlésre követküldési joggal rendelkezett.

A protestáns hit felvételét némely kutatók Hönterus brassói reformátor térítő tevékenységével hozzák kapcsolatba. Majdhogynem biztosan tudjuk, hogy az oppidium népét Bölöni Sikó István unitárius hitről reformátusra térítette, amikor Keserői Dajka János látogatta (1622) hittérítő szándékkal (a szomszédos Sepsiszentkirály a nem éppen finomkezdő hittérítés ellenére is megőrizte Dávid Ferenc vallását).

Az iskolai oktatás még a reformáció előtt megkezdődött, egy 1443-ból való okmányból tudjuk, hogy Antonius Siculus fehérvári dékán előbb mint illyefalvi rektor tevékenykedett. A XVII. században, a hírneves Sinkó István fia János alapfokú tanulmányait az akkor jelentős illyefalvi partikulában kezdte és a gyulafehérvári kollégiumban folytatta. Ugyancsak az illyefalvi partikulában tanult Szász Miklós is, akinek teljes nevét Deventer Athenaeumának anyakönyve őrizte meg (Nicolaus Szász Illyefalvi Ungarus). E tudós férfiú a puritánusok közé tartozott.

Az 1658-as tatárjárás elől Illyefalva és környékének népessége a vártemplomba menekült, a pusztítást megőrkítő ének szerint.

*„Pogányok hogy ránk jövének,
Ót nap egész estig vélek;
Bajlódunk éjjel is untilg
Egész vtradatig”*

A sok száz székelyt rabszíjra fűzve hurcoltak magukkal.

*„Nyolc százat rabságra vittek
.....
volt ötszáz ember koponya.
Vár mellett sok test elhulva.
Széllyel másot is sok vala,
Kínnal meghalva”*